

Håkan Berglund-Lake: *Livet äger rum. Försörjning och platstagande i norrländska sågverkssamhällen*. Etnolore 22. Skrifter från Etnologiska avdelningen vid Uppsala universitet. Uppsala 2001. 242 s. Ill. English summary. ISBN 91-506-1452-5.

De bofasta arbetarna på de norrländska sågverken är huvudpersoner i Håkan Berglund-Lakes avhandling i etnologi. Dess syfte är att undersöka vilka möjligheter och begränsningar en bosättning i de tidiga sågverkssamhällena innebar samt vilka materiella och symboliska resurser arbetarna skapade och fick tillgång till för att inrätta sina liv på en plats där de tidigare inte hade någon social anknytning. Studien behandlar 1800-talets sista tre årtionden i Västernorrlands läns två skeppningsdistrikt.

Ett minnesmaterial baserat på flera insamlingar från 1940- och tidigt 50-tal har kompletterats med annat tryckt självbiografiskt material och balanserats mot samtida källor, såsom press, bolagsarkiv, domböcker, bouppteckningar, rapportskrifter från lokala ämbetsmän samt offentliga betänkanden och utredningar. Empirin i avhandlingen är således väl underbyggd, präglas av en genomförd åtskillnad mellan minnesmaterialet och de olika typerna av samtida källor. En aspekt som hade förtjänat större källkritisk uppmärksamhet är ändå att minnesmaterialet utgörs av andra-generationsskildringar, egentligen barndoms- och ungdomsminnen. Den förflyttning eller omställningsprocess som är central i avhandlingen behandlas således utifrån barn som är födda på sågverket och inte känner till något annat liv. Det är ju dessutom de gifta männen och kvinnorna och deras relation, familjens betydelse på sågverket, familism, respektabilitet, ordning, anständighet som står i centrum för Berglunds intresse.

Det finns en rätt omfattande vetenskaplig litteratur om sågverksrörelsen, av exempelvis ekonomhistoriker och historiker, men den etnologiska identiteten hävdas väl i Berglunds arbete. Platsens betydelse är ett tema som fungerar mycket väl i avhandlingens strukturering och uppläggning kring en tematisering av tid och rum. Det når måhända inte hela vägen fram som teoretisk ingång, men avhandlingen har ändå ett mycket förtjänstfullt förhållande till just plats och tid. Vi får en tydlig bild av det stora öppna sågverket, så annorlunda jämfört med fabriken. Platsens ljud, dofter och stämningar, inte minst i den underbara skildringen av vårens ankomst ger en stark närvarokänsla. Här anländer man

till det nybyggda sågverket, inte ett mysigt kulturarv utan ett bullrande och friskt Klondyke, underbart lockande och nästan farligt. Det är i denna kontext Berglund visar hur familjerna skapade och upprätthöll sin egen skyddade ordning.

Under lång tid var sågverksarbetet endast en del i en mångsysslade landsbygdsbefolknings försörjningsmönster, i en livsform som ytterst syftade till att reproducera och maximera ett liv som jordbrukare. Det var inte förrän under det tidiga 1870-talets trävaruboom som sågverkens ökade kapacitet gjorde det nödvändigt att rekrytera en viss bofast, direkt till sågverket knuten arbetarstyrka. De fria bostäder som de tilldelades var ett tecken på deras ställning. Sågverkets bofasta invånare levde alltid i kärnfamiljer. Det var männen som fick anställning och deras löner baserades på att de var familjeförsörjare. Eftersom sågen var stängd bl.a. om vintrarna gick det trots allt inte att försörja en familj på lönen från sågen. Skogsarbete var en vanlig vinterbisyssa, och under tiden levde familjen på kredit.

Med bakgrund i ett jordbrukarsamhälle förväntade sig folk inte heller att kunna leva på lönearbete. Familjens gemensamma arbete med förrådsuppläggningar, potatisland, hushållsgris, bärplockning och andra jordbruks- och samlaraktiviteter visar att bostaden och familjeenheten – inte sågverket – utgjorde den centrala platsen för familjens försörjning. Materiell kontroll i hemmet utövades också i symboliska och rituella former av prydighet och renhet, vilket uttryckte självrespekt och de värden man stod för.

Berglund medger relevansen av ett genusperspektiv, men avstår medvetet från att driva en genusanalys, som problematiserar makt, över- och underordning. I tider när könsperspektivet är stadgat av myndigheterna blir Berglunds val en subversiv akt. Jag ställer mig ändå frågande till den harmoniserande bild av familjeenheten som skapas. Allt kvinnorna gör ses som relaterat till deras val och den praktiska situationen. De var inte utestängda från sågverksarbete, *de flesta valde bort det*. Ändå fanns många kvinnor kvar i klenvirkesstuveriet och i barlastlossningen som enligt Berglund kom att ses som kvinnoarbete eftersom görandet kom först, och kategoriseringen i manligt–kvinnligt var sekundär. Indirekt framgår dock att de stuveriarbeten som kvinnorna utförde låg utanför sågverkets inflytelsesfär, kvinnorna var anställda av skepparna eller enskilda stuvarentreprenörer. På andra ställen framgår att arbetskraftsbehovet kunde vara oändligt när trävarorna stuvades av sågverken. Detta löstes med övertid bland de manliga

bofasta samt med löskarlar. Det är uppenbarligen sågverket som gör stor åtskillnad mellan manliga och kvinnliga jobb och det hade varit intressant om Berglund diskuterat möjligheten att anställandet av gifta män var en sågverkstrategi snarare än en funktionell anpassning hos arbetarna själva.

Från hemmet går texten vidare mot sågverket, först till dess fysiska gestaltning. Belägna på samma typ av platser, i socknarnas periferier, men vända mot vattnet och världen liknade de varandra inbördes med samma element och samma morfologi: timmerbom, såghus, pannhus, brädgårdar, kolgård och kaj, samma uppsättning bostäder för de olika typer av arbetare och arbetsledare som hörde dit, allt utlagt på ett likartat sätt i rummet. De hade sin fram- och baksida, dock ofta med ägarens eller disponentens bostad lite avsides belägen. Till skillnad från fabrikena var inte sågarna stängda platser, öppenheten och tillgängligheten var typisk. Kvinnor och barn kom med kaffe och mat till männen, arbetsplatsen var också barnens lekplats. Världen utanför, bondlandet och komplementarsambällena hade störst betydelse för de unga, för skola, konfirmation och ungdomstidens nöjesliv.

Årstidsväxlingarna, arbetsveckan och dygnet var de viktiga rytmerna och cykliska processerna i sågverkets temporalitet. Våren var förstas av särskild betydelse. Isarna smälte, ljud och dofter från den pånyttfödda produktionen skapade en förtätad atmosfär som skildras mycket levande i avhandlingen. Sågens ångvissa bestämde dygnets organisering, i hemmet synliggjord av kvinnans görande, måltider etc. Helgfirandet, väl belyst i minnesmaterialet, började med att såväl män som kvinnor städade, i sågen respektive i hemmet. Kläder byttes och kosten ändrades. En likhet familjerna emellan kommunicerades genom kläderna, köttsoipan, granriset på förstubron. De gav känslan av att man inte var "sämre" än de andra verksborna.

Ett kapitel beaktar relationerna till de grupper man mötte. Sporadiska kontakter med sjömän och bönder påminde om världen där ute respektive den mer småskurna landsbygdstillvaro man brutit upp från. Ibland förekom protestaktioner mot bönderna mot vad man såg som orimlig prissättning. Lösarbetarna som grupp stereotypiserades av de fasta verksborna genom symbolisk inversion. Själva var de per definition respektabla medan lösarbetarna förknippas med snusk och kaos, bortslösade pengar, brännvin och kortspel. De höll till godo med mat som inte var tillagad och gick ständigt klädda i arbetskläder. En utomstående hade

dock knappast kunnat se skillnaden mellan lösa och fasta arbetare, detta var internt hållna uppfattningar. Ackordsarbetet fordrade i själva verket ett nära och smidigt samarbete mellan alla, om man än gick åt olika håll och hade olika kosthåll på rasterna.

Det var alltså i de interna samtalen och berättelserna, i hem och grannskapsmiljön som skillnaderna utåt, och den inre likheten mellan verksborna, utmejslades. Lösarbetarnas egen identitet formerade sig kring manlighet och kroppsstyrka, och i dessa ideal kunde man i någon mån mötas. Kurkningen drabbade lös- och verksarbetare lika. Den spontanitet som präglade brädgårdarnas strejkaktioner kunde dra med sig olika slags arbetare, men den härrör troligtvis från lösarbetarleden eftersom strejker knappast förekom i det av verksbor dominerade såghuset.

Det sista (förutom den summerande korta avslutningen) kapitlet med namnet "Huru välvilja och pliktrogenhet mötas" behandlar relationerna mellan de fast anställda och bolaget samt deras förhandling i det dagliga livet. Det är ett rikt och spännande kapitel där Berglund betonar att den världsbild som präglade sågverkens värld inte var modern utan snarast förankrad i hustavlans och legostadgan med gudagiven ömsesidighet och komplementaritet mellan makt och underordning. Här blir vad jag uppfattar som avhandlingens huvudtes tydlig, nämligen att arbetarna huvudsakligen lever enligt en förindustriell världsbild, i patriarkalismen och hustavlans värld. De genomförde inga aktioner mot bolaget för att i grunden förändra sin situation. Alla protester genomfördes för att man ansåg att verksägaren inte upprätthållit sin roll i förhållande till arbetarna. Man syftade till att återställa en statisk ordning.

Ställningstagandena för denna tes har tidigare (och det är synd) smugits undan. Det är i notapparaten diskussionen om arbetarkulturforskningens klassiska frågor kring skötsamhet och respektabilitet förts. Författaren hänför dessa till en seg struktur med äldre ursprung än den organisatoriska arbetarklassformering som den brukar kopplas till. Det var något invånarna hade med sig från det traditionella samhället.

De fester och högtidligheter som verksägaren bjöd sina anställda på analyseras utifrån Mauss gåvo- och reciprocitetsteorier. Arbetarna hamnade i ett underläge, om än de återgäldade med t.ex. officiellt framförda tack, praktfulla fotoalbum på hela arbetarstyrkan, kör- sångs- och hornmusikkuppvaktningar. Sågverksägarens bjudningar återgäldades också med fortsatt aktning och

lojalitet. Det handlade dock aldrig om underdånig tacksamhet utan om självklar förväntan.

Konflikterna mellan arbetsköpare och -säljare, som upptar den andra halvan av kapitlet är ett exempel på hur den traditionella världsbilden verkade. Konflikterna utspelade sig mellan arbetarna och förmännen eller förvaltaren. De riktade sig inte mot ägarna, ens när det handlade om lönen. Ägarna förväntades tvärtom rättträdigt gripa in till arbetarnas fördel. Arbetsnedläggelser åtföljda av direkta förhandlingar fanns som en institutionaliserad sedvana, men Berglund betonar att det inte handlade om kollektiva medvetanden eller visioner om förändring, utan en summa intressen från individer som upplevde sig utsatta för brutna överenskommelser, orättvis behandling eller en felaktig syn på lönesättningen.

De individuella intressena är en genomgående tes i texten. Kultur är inte ett begrepp som Berglund använder, allting äger rum i individen. Det går inte att visa på en enhetlig kulturell agent, eller en kultur som en sammanhållen helhet. Aktionerna är aldrig gemensamma och kollektiva, utan kan bara organisera vissa grupper utifrån en samordning av individuellt egenintresse. Det handlar alltså om en metodologisk individualism. Anthony Cohens användning av symbolbegreppet, där delad symbol betyder delat bruk men inte delad mening, används som ett argument för den individuella nivån. Det kunde ju också innebära en fokusering på själva bruket, och det görs också i viss mån. De centrala symbolerna som kan iakttas visar på inbördes likhet och en oklanderlighetsmoral. Denna kommunicerades genom iakttagande, bedömning och interna samtal inom gruppen av fastboende.

Individperspektivet är paradoxalt i förhållande till hur Berglund ser på motstånd och traditionalism. Det är svårt att se hur författaren får ihop tanken på en samling reflexiva individer drivna av egenintresse, vilka dock alltid agerar för att återetablera en traditionell ordning, som undersåtar i förhållande till en husbonde som de uppfattar som den enda möjliga.

Det avslutande kapitlet är snarast en sammanfattning. Det pekar dock på en genomgående oklarhet, som gäller relationen och distinktionen mellan avhandlingens grundläggande teoretiska förutsättningar och tillämpningar, dess empiriska iakttagelser och dess analytiska resultat. Teser som gäller motstånd, viljan att upprätthålla självrespekt och människovärdighet, människan som platstagare och aktivt subjekt, den individnivå som allt äger rum på, genomsyrar inledning, av-

slutning och människosynen i tolkningarna av empirin i de enskilda kapitlen, men vad som är utgångspunkt och vad som är resultat, vilka slutsatser författaren dragit av sitt material förblir därför luddigt. Detta förstärks av vad jag ser som avhandlingens största brist, nämligen den dåliga redovisningen av processen från materialredovisning, tolkningar och slutsatser. Belägen är omsorgsfullt redovisade för de empiriska beskrivningar som gäller enskilda företeelser, eller kluster av företeelser, exempelvis olika aspekter av söndagsfirandet, kosthållet, bostadens utseende etc. Men de utförliga källhänvisningarna upphör när analysen börjar. Texten är också fattig på redogörelser för hur författaren resonerar. Tolkningsprocessen är således svår att följa, och därmed också vägen till resultatet att människan är en rationell icke-kulturell individ vars val ändå innebär att den gemensamma traditionen bevaras.

Som helhet måste man dock tacksamt glädja sig åt att Håkan Berglund valt att fullfölja och avsluta sitt avhandlingsarbete. Det har resulterat i en rik, läsvärd etnologisk och socialhistorisk monografi om sågverksarbetarna, deras tid och plats. Vid sidan av den klockrena etnografen kring platsen och dess "ande" som lovprisats ovan, kan man lyfta fram den bredd som bl.a. visar sig i hur familj, hushåll och lokalsamhälle integrerats med arbetslivet som en av många goda egenskaper som gör avhandlingen till ett värdefullt tillskott till arbetarkulturforskningen och det etnologiska forskningsfältet.

Ella Johansson, Lund/Uppsala

Karin Dirke: *De värnlösa vänner – Den svenska djurskydds rörelsen 1875–1925*. Avdelningen för Idéhistoria, Stockholms Universitet. Almqvist & Wiksell, Stockholm 2000. 317 s., ill. ISBN 91-22-01898-0.

I ett land där djurskydd har kommit att ses som en identitetskapande kraft i nationalkaraktären är en avhandling om hur det tidiga djurskyddet växt fram av stor vikt. Att många svenskar har en bild av Sverige som en djurvänlig nation blir tydligt inte minst i 1988 års djurskyddslag, där man i propositionen slår fast att man i vårt land av tradition alltid haft en djurvänlig inställning (se Reg. prop. 1987/88:93 s. 14). När lagen trädde i kraft framställdes den som en personlig födelsedagspresent till Astrid Lindgren som varit mycket aktiv i den debatt om djurskydd som föregick "världens bästa djurskyddslag". Med detta som en mycket kort bak-